

עומק הפשט

בס"ד, יום ג' פרשת ויצא ג' כסלו תשע"ח,
מסכת יבמות דף יג:

גליון נושא:

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב
המעייין, ואין לסמוך על הדברים הלכה למעשה.

'לא תתגודדו' בתפילה

פנינים

'תחנון' בקהילות החסידים...

כתוב בזהר, אדם שאומר תחנון שלא בכונה גורם מיתה לעצמו רח"ל. וכתב **המגן אברהם** (קלא ס"ק ה) שמטעם זה האשכנזים לא אומרים פרק כה בתהלים לְדוֹד אֱלִיךָ ה' נִפְשִׁי אֶשָּׂא שֶׁהִיא צֵרִיךְ לוֹמַר בתחנון, והספרדים שכן אומרים פרק זה, לא נופלים על פניהם.

וביאר **כ"ק האדמו"ר מגור שליט"א** (בהעלותך תשנ"ז) שלכן החסידים ממעטים באמירת התחנון שלא לעורר את ה'דינים'. וראה **במנהג ישראל תורה** (סימן קלא) מתי המנהג לא לומר תחנון. ובגור ובחסידיות שמוצאם בפולין לא אומרים כל יום תחנון במנחה.

בלי להיכנס לנדון ההלכתי של אי אמירת תחנון באותם ימים, יש לדון מה יעשה חסיד שאינו אומר תחנון ביום מסוים, ומתפלל בבית כנסת שאומרים שם תחנון?

והורה **כ"ק האדמו"ר מגור שליט"א** שיצא החוצה בשעה שהציבור אומרים תחנון, כדי שלא יהא חשש איסור 'לא תתגודדו'.

אדם שנוהג לומר תחנון, ומתפלל בבית כנסת שאין אומרים בו תחנון, כתב **בש"ת שבט הלוי** (חלק י סימן קנו) לצערינו הרבה מזלזלים באמירת תחנון, ואם לפי ההלכה צריך להגיד תחנון, יראה כדעת הגדולים דאין בזה כלל 'לא תתגודדו' (י.ו.י.). ❖

לא תעשו אגודות אגודות

דאורייתא: נאמר בתורה בפרשת ראה (דברים יד א) בְּנִים אַתֶּם לֵה' אֱלֹקֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְּדוּ וְלֹא תִשְׁמִימוּ קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לְמַת. **הגמ'** (יבמות דף יג:) דורשת מזה 'לא תעשו אגודות אגודות', שאין לנהוג במקום אחד בשני מנהגים שונים.

דרבנן: ומבואר **בגמ'** (פסחים דף נ:) שאף כאשר אין את האיסור הזה, יש איסור נוסף מדרבנן לשנות ממנהג המקום 'מפני המחלוקת'.

נימוס: עוד אמרו **בגמ'** (בבא מציעא דף פו:) לעולם אל ישנה אדם מן המנהג. ואמרו **במדרש** (בראשית רב וירא מח יד) עלת לקרתא הלך בנימוסה.

למעשה: בגיליון הקודם (מספר 138 תולדות תשע"ח) התבאר יסודות הסוגיא מדברי הראשונים והפוסקים. בגיליון זה נדון למעשה, מתי יש לחוש מפני 'לא תתגודדו', ומתי 'איסור לשנות מפני המחלוקת', ומתי שינוי המנהג הוא בגדר נימוס בלבד. מפאת קוצר הגיליון, נדון רק על חלק קטן מהנושאים, ותן לחכם ויחכם עוד.

1. איך לנהוג?

בית הכנסת: הנדון השכיח ביותר הוא, בסדרי התפילות בבתי הכנסת; שינוי נוסח התפילה בין אשכנז לספרד. אמירת (או אי אמירת) תחנון בשונה מהמנהג. נפילת אפים במקום שאין נוהגים ליפול. נפילת אפים בשני וחמישי לפני 'והוא רחום' או אחרי. נפילת אפים על יד ימין או על יד שמאל. מנין בארץ ישראל לבני חו"ל ביום טוב שני. נטילת ד' מינים בסוכות - איזה סדר הנענועים, ובאילו מקומות לנענע. לעמוד או לשבת בקדיש בשונה מהמנהג, אמירת 'קדיש יתום' בנוסח שונה מהציבור. הנחת תפילין בט' באב בשחרית, תפילין בחול המועד. ללבוש או לא ללבוש 'גארטל' בניגוד למנהג. ועוד.

יש לדון; האם בשטיבלך שייך איסור אגודות כי הרי לכך נוצר, מקום תפילה לפי כל הנוסחאות? האם שייך

'לא תתגודדו' בקבר הרשב"י במירון וברחבת

הכותל המערבי, שמגיעים מתפללים מרחבי העולם בכל סוגי התפילות והנוסחאות? בית כנסת שכונתי שציבור המתפללים מורכב מ-50% מכל נוסח. וגבאי בית הכנסת קונים בשוה סידורים אשכנז וספרד? כאשר הגבאים קובעים תקנות, האם זה מחייב את הציבור מדין 'לא תתגודדו', 'מפני המחלוקת', ו'אל ישנה מן המנהג'?

2. פסקי 'המשנה ברורה'

במשנ"ב מבואר לפחות ב-4 מקומות האיסור לשנות ממנהג המקום בסדרי התפילה. פעמים אסור משום 'לא תתגודדו', ופעמים האיסור רק 'מפני המחלוקת', וכפי שיבואר;

בהלכות תפילין (סימן לא ס"ק ח) לגבי חול המועד, כתב בשם האחרונים שהובאו בארצות החיים, שאין נכון שבאותו בית כנסת חלקם יניחו תפילין וחלקם לא יניחו, משום 'לא תתגודדו'. וגם הנוהג להניח, יברך בחשאי, 'שלא יבואו לידי מחלוקת'.

בהלכות קריאת שמע (סימן סט) לגבי אמירת 'ברכו', כתב שיש נוהגים לאומרו אף אם לא בא אדם לאחר ברכו, ויש שאין נוהגין כן, 'ואין לבטל מנהג בית הכנסת, מפני המחלוקת'.

בהלכות נפילת אפים (סימן קלא ס"ק ו) כתב בשם החיי אדם (חלק א כלל לב), לגבי אדם שנוהג ליפול תמיד על יד שמאל, כדעת השו"ע (סימן קלא סעיף א) והגר"א, ומתפלל במקום שנוהגים ליפול בשחרית על יד ימין מפני כבוד התפילין, כמנהג העולם שנפסק ברמ"א ובט"ז ובמגן אברהם, אסור לשנות משום 'לא תתגודדו'.

בהלכות יום הכיפורים (סימן תרכד ס"ק טז) על דברי הרמ"א, שהביא את מנהג המחמירים לצום למחרת יום הכיפורים, משום ספיקא דיומא. כתב בשם המגן אברהם (סימן תרכד ס"ק ז) אפילו הם עשרה, ביום השני יניחו תפילין ויתפללו תפילת חול. ופירש הטעם בבית יוסף משום 'לא תתגודדו' באותו בית דין ובאותו עיר. או משום 'מיחזי כיוהרא ויבואו לידי מחלוקת'. [אכן המהרי"ל (סימן ריב) והב"ח פירשו הטעם שאסור להתפלל תפלה שלא תקנו, והרי זה ברכה לבטלה].

3. אשכנז או ספרד?

לגבי מתפלל ב'נוסח אשכנז' אשר נמצא בבית כנסת שמתפללים בו 'נוסח ספרד', או להיפך, מצינו בפוסקים ג' דעות עיקריות.

א. **בקבע אסור באקראי מותר:** לדעת החתם סופר (שו"ת חלק ו ליקוטים סימן א), הובא להלכה בשבט הלוי (שו"ת חלק ו סימן נט), אשכנזים וספרדים המתפללים ביחד בקביעות, המיעוט חייב להתפלל כמו הרוב משום 'לא תתגודדו' בבית דין אחד בעיר אחת. כמפורש במג"א (סימן תצג ס"ק ו) שאפילו במנהג שייך 'לא תתגודדו'. אבל אם זה רק באקראי עד שיזדמן להם מנין, מותר, כמבואר בפרי מגדים (אשל אברהם סימן תצג ס"ק ו) שבאקראי לפי שעה אין איסור 'לא תתגודדו'.

[צריך עיון ממה שכתב החתם סופר (שו"ת חלק א סימן טו), שרבותיו רבי נתן אדלר ובעל ההפלאה עברו לפני התיבה והתפללו נוסח האר"י ז"ל, וכל המניין התפללו נוסח אשכנז. ותירץ ראש ישיבת חברון הג"ר אברהם פרבשטיין זצ"ל (בספרו כנסת אברהם יבמות סימן לד), שאיסור 'לא תתגודדו' נאמר רק כאשר ה'אגודה' גורמת לשינוי המנהג, כגון ספרדים ואשכנזים שכל אחד מחזיק במנהג אבותיו. אבל רבותיו ששינו ל'נוסח האר"י' מחמת שרצו לכוון, אינו אלא תוספת מנהג טוב בעלמא, ולא העדיפוהו על נוסח אשכנז, ואין זה 'אגודה' אסורה].

ב. **אפילו בלחש אסור:** מפורש בכתר ראש (אות לז) התפילה והנוסח והמנהג הדין לילך אחר הרוב, ולא ישנה ממנהגם משום 'לא תתגודדו' ומשום 'פירוד לבבות'. וכן ציוה לתלמידו הר"י יעקב מנאהוורדוק להתפלל כמנהג בית הכנסת. ולתלמידו מו"ה ישראל מדענבורג שנסע לספרד להתפלל כמותם.

וכן כותב הג"ר ישראל משקלוב בספרו פאת השלחן (הלכות ארץ ישראל סימן ג), מן הראוי שבבית הכנסת של האשכנזים בירושלים, יתפללו כרוב בתי הכנסת של הספרדים משום 'לא תתגודדו', ואין כופין לזה. אבל יחיד אשכנזי המתפלל בבית כנסת ספרדי כופין להתפלל כנוסח המקום, שאסור לשנות ממנהג הציבור מדין 'לא תתגודדו' שנאמר גם במנהג.

ג. **בלחש אסור בקול מותר:** ונחלק עליו בתוקף הנצי"ב מוולוז'ין (בספרו משיב דבר חלק א סימן יז), שבחלקי התפילה שאומרים **בלחש**, מאחר שלכל הדעות יוצאים בשני הנוסחאות, לכן אסור לשנות מהנוסח שנהג מכבר כמבואר בירושלמי (עירובין סוף פרק שלישי) לגבי תפילה של מועדות, אף ששלחנו לכם סדרי מועדות אל תשנו ממנהג אבותיכם נוחי נפש. ובדברים שבלחש אין עובר על 'לא תתגודדו', לפי הרמב"ם כי אינו גורם למחלוקת, ולפי הרא"ש כי זה רק מנהג (חולק על המג"א שהבין בדעת הרא"ש שיש 'לא תתגודדו' במנהג). ורק בתפילה **בקול רם** כגון קדושה וכדומה, אסור לשנות ממנהג המקום מפני המחלוקת, ולדעת הרמב"ם יש בזה משום 'לא תתגודדו'.

הוראת פוסקי זמנינו

4. דעת האוסרים לשנות ממנהג המקום בזמננו

הורה הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה פרק ה סעיף כג והערה לא) כדעת הנצי"ב שבלחש אין משנה ממנהגו, ודלא כהפאת השלחן, אבל בכל דבר הניכר יש לומר כמו הציבור, וכן לענין נפילת אפים אשכנזי שמתפלל בביכ"נ ספרדי ישב אך לא יפול על פניו. ולענין סיום התפילה לכתחילה יאמר עלינו אחר אין כאלוקינו כמנהג הציבור. וכן הורה הג"ר חיים קנייבסקי שליט"א (דולה ומשקה סוף עמוד נו) לליטאי שמתפלל בבית כנסת חסידי ושם נוהגים לומר 'אמן' במקום 'ברוך הוא'. שיכול לומר כמנהגו, רק יאמר בלחש. וכן כותב הג"ר בנימין יהושע זילבר זצ"ל (שו"ת אז נדברו חלק ה סימן כו) שבית כנסת עם מנהג קבוע חייב לנהוג כמנהג המקום, כמבואר במשנ"ב (סימן קלא ס"ק ו) שבית כנסת שנוהגים כדעת הרמ"א, אסור לשנות משום 'לא תתגודדו'.

וכן הכריע הגר"צ אבא שאול זצ"ל (אור לציון חלק ב סימן ט) כל דבר שאפשר להכיר שאינו עושה כמנהג המקום, מוכרח לנהוג כציבור המתפללים. ולכן יאמר בצנעה וידוי וי"ג מידות, ויאמר תחנון בלי להכות על לבו. ואם בני המקום אומרים, יאמר עמהם.

וכן כתב הג"ר משה פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן כג, חלק ב סימן קד, חלק ג סימן פט, חלק ד סימן לד, חלק ה סימן לז), שאסור לשנות מנוסח הציבור גם במנהגים, שיש טעמים לכל נוסח ונוסח, אם ניכר שאינו עושה כמנהג המקום, משום 'אל ישנה מפני המחלוקת'. (וספק אם יש בזה 'לא תתגודדו' כיון שאין חילוק בעיקרי הברכות והתפילות). ולכן מה שאומרים בלחש כגון 'תפילת שמונה עשרה' יאמר כמנהגו (ונחשב 'תפלה בצבור' למרות שינוי הנוסחאות), ומה שאומרים בקול יאמר כמנהג הציבור.

פסוקי דזמרה וברכות קריאת שמע, אם אומר בקול יאמר כנוסח הציבור, אם אומר בלחש יש להסתפק אם רשאי לומר בנוסח שלו, ועדיף לומר כל חלקי התפילה כנוסח הציבור, ולא לסמוך על מה שיזהר לומר בלחש, חוץ מתפילת שמונה עשרה.

אם רוצה לומר וידוי קודם נפילת אפים, [במקום שמתפללים בנוסח אשכנז] "דווקא בלא שום היכרא לאחריני, בלא הכאה בלב". ואם מנהג המקום לומר וידוי וי"ג מדות קודם נפילת אפים יאמר עמהם.

חזן: חידש עוד הגר"מ פיינשטיין (חלק ב סימן כט חלק ד' סימן לג), שהחזן מחויב להתפלל בנוסח של הציבור גם בתפילת הלחש, שכל תפילת הלחש של החזן הוא כדי להסדיר תפילתו. בדין זה, נחלקו עליו הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה פרק ה הערה לא) שרשאי החזן להתפלל בלחש כמנהגו, כיון שהיום מצוי סידורים ולא מצוי שיטעה, ומספיק לסדר תפילתו על ידי שמתבונן בתפילת הלחש איזה שינויים יש בין הנוסחאות. וכן דעת הגר"ש אלישיב (שבות יצחק חלק ח עמוד רמה), והגר"ש ואזנר (מבית לוי חלק ו עמוד כג), ויסודו בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ג חלק א סימן רמז).

5. דעת המתירים לשנות ממנהג המקום בזמננו

הורה הגר"ש אלישיב זצ"ל (שבות יצחק חלק ח עמוד רמה) דכיון שהדבר ידוע היום לכל שיש ב' נוסחאות ורגילים בכך, יתפלל בנוסח ובהברה שלו גם בדברים הנאמרים בקול רם, ואם השינוי מנוסח הציבור מפריע לכונה, יכול להתפלל בקול רם בנוסח ובהברה של הציבור בדברים שאין בהם מחלוקת מדינא (כדוגמת ברכה על הלל בר"ח שיש בו מחלוקת מדינא). אולם דברים הנאמרים מחמת הציבור אין לשנות מהציבור.

וכן כתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א (תשובות והנהגות חלק ד סימן כט) שהאיסור להתפלל בנוסח אחר מנוסח הציבור, בזמננו האיסור חל רק על החזן, אבל יחיד יכול להתפלל בנוסח שלו נגד מנהג הציבור, כי מאחרי השואה הנוראה באירופה שהתערבבו כולם, אין מדקדקים על זה. ולגבי תחנון שאשכנזים נופלים על פניהם והספרדים לא, אם המנהג השני מוכר, רשאי ליפול. אך במקום שלא ידוע להם המנהג, לא יפול משום 'לא תתגודדו'.

וכן שמעתי מהגר"ר נתן קופשיץ שליט"א שמותר לכל אדם (שאינו ניגש לעמוד) להתפלל את כל התפילה בנוסח שלו, ואינו מחויב להתפלל כמנהג המקום, ולא שייך בזה איסור 'לא תתגודדו', ורק בדבר שיבלוט אחרת מהציבור יעשה כמותם. ולכן בבית כנסת שלא אומרים תחנון, יאמר בלי ליפול על פניו. ומותר לעמוד בקדיש בבית כנסת ספרדי שכולם יושבים שאינו ניכר השינוי כל כך, שבכל התפילה מצוי אנשים עומדים.

לימוד זכות: גם הגר"ר אהרן יפה'ן זצ"ל (בהערותיו על הריטב"א הערה 951), כתב ליישב את מנהג העולם שמתפללים כל אחד כמנהגו, אפילו בניגוד למנהג בית הכנסת, לפי דברי הראב"ן (יבמות דף יג:): דרב אחד ותלמידיו שנחלקו לשני חבורות יש בזה 'לא תתגודדו'. אבל שני חכמים בעיר ותלמידיהם חלוקים אלו אוסרים ואלו מתירים, אין זה אגודות דכל אחד אומר מה שקיבל מרבו. לפי זה, בזמנינו שבכל עיר יש הרבה קהילות מכל הסוגים, ממילא כל אחד רשאי לנהוג כמנהגו, שכל אחד קיבל מרב אחר, ולעולם נחשבים כמו שני בתי דינים בעיר אחת. (אכן המשנ"ב שאוסר בתחנון ותפילין בחול המועד, מוכח שגם באופן כזה יש 'לא תתגודדו').

6. בשטיבלאך אין 'לא תתגודדו'...

כתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א (תשובות והנהגות חלק ד סימן כט) שהאיסור להתפלל בנוסח משונה מנוסח הציבור, נאמר רק בבית כנסת שיש בו נוסח ומנהג קבוע, אבל שטיבלאך שמתפללים שם יהודים מכל החוגים כל אחד בנוסח שלו אין איסור 'לא תתגודדו'. כמו שמצינו במשנה (חגיגה פרק ב') שבמקדש אחד היה סומך ואחד לא ולא הקפידו.

כמובן שההיתר נאמר בשטיבלאך כללי, כמו זכרון משה בירושלים, איצקוביץ בבני ברק, ושומרי שבת בבורו פארק. אבל שטיבלאך שיש שם קפידא, כמו סאטמר בעלזא וסקווירא אין היתר זה.

כעין זה הורו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (אשי ישראל פרק כה הערה כא) והגרי"ש אלישיב זצ"ל (תפילה כהלכה פרק ד הערה כו) לגבי האם לומר 'תחנון' בשני וחמישי קודם 'והוא רחום' או לאחריו, שהיום בכל מקום יש נוהגים כך ויש כך, אין בזה משום 'לא תתגודדו'. אך במקום שכולם אומרים 'והוא רחום' קודם תחנון, ינהג כמותם.

חובת ציבור

7. עדות מהחפץ חיים

כנוסח הציבור: סיפר הגר"ר נסים קרליץ שליט"א (חוט שני ראש השנה יום הכיפורים עמוד שפד, אליבא דהלכתא חלק טו עמוד ד טור ב) שהעיד לפניו זקן אחד ששמע מבנו של החפץ חיים בשם אביו החפץ חיים הוראה שלא כתובה במשנ"ב, שכל דבר שאומרים אותו מכח הציבור, כגון קדיש, קדושה, י"ג מידות, צריך לומר כמו הציבור שמתפלל עמהם, שהציבור גורם לחיוב שיבוא. ואשכנזי שמתפלל אצל הספרדים יאמר בקדיש יתום 'ויצמח פורקניה', ואם ניגש לעמוד יאמר הקדישים לפני מעריב וכדומה. וכן דעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן כג) והגרי"ש אלישיב זצ"ל (שבות יצחק חלק ח עמוד רמד אות ג, אשרי האיש חלק א פרק יא אות יב), שדברים שצריך ציבור כמו קדושה, חייב לומר הנוסח של הציבור, ואפילו המילים נקדש או נקדישך יאמר כמותם.

וכן פוסק המנחת יצחק (חלק ז סימן ה) בשם הגאון מאונסדארף זצ"ל, שאם לא יאמר בנוסח הקהלה הרי זה כמתפלל ביחידות. וביאר בטעם הדבר לפי המבואר בכתבי האריז"ל הובא בספר נזירות שמשון וחידושי הגרע"א (או"ח סי' קכ"ה) שצריך לומר כל הקדושה מילה במילה עם הש"ץ, וממילא אומר בנוסח הש"ץ.

כנוסח שלו: לדעת הגר"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ה סעיף כג) "אם עונה בקול יענה כהצבור, ואם עונה בלחש יכול לענות כמנהגו". בנוסח שונה, מובא בשם רבי שלמה

זלמן (דולה ומקשה הערה רמא, אליבא דהלכתא חלק טו עמוד ד טור ג) לכתחילה יאמר כנוסח הציבור, ובדיעבד יכול לומר כנוסחו, כי עיקר קדושה בציבור זה 'קדוש וברוך' שאין בהם חילוק בין הנוסחאות. אבל במוסף שנוסח ספרד אומרים 'כתר' יאמר כנוסח הציבור.

ולדעת הג"ר מאיר ברנדסדופר זצ"ל (אליבא דהלכתא חלק טו עמוד ד טור ג) יכול לומר קדושה כנוסחו בלחש. וכן דעת הג"ר יעקב משה הלל שליט"א (אליבא דהלכתא חלק יג עמוד ה סוף טור א) שיכול לומר כנוסחו, ובתנאי שלא יגביה קולו.

ולדעת הג"ר מנשה קליין זצ"ל (אליבא דהלכתא חלק טו עמוד ד טור ג) יכול לומר קדושה כנוסחו, ואפילו במוסף יכול לומר 'כתר' במקום שמתפללים אשכנז.

סיכום הגיליון:

8. דינים העולים

יו"ט שני של יום כיפור: המחמירים לצום בו, יניחו תפילין ויתפללו תפילת חול משום 'לא תתגודדו' יוהרא ומחלוקת.

תפילין בחול המועד: אין נכון שבאותו בית כנסת חלקם יניחו וחלקם לא יניחו, משום 'לא תתגודדו'.

תחנון: הנוהג ליפול על צד שמאל, אסור לעשות כמנהגו, במקום שנוהגים ליפול על צד ימין, משום 'לא תתגודדו'.

נוסח התפילה: להתפלל בנוסח שונה מהציבור. לדעת החתם סופר בקביעות אסור משום 'לא תתגודדו', ובאקראי מותר. לדעת הפאת השלחן גם באקראי ובלחש אסור. לדעת הנצי"ב, בלחש מותר להתפלל כמנהגו. ואדרבה אסור לשנות מנוסח שלו, ומה שמתפלל בקול חייב לומר כנוסח הציבור.

קטעים שונים: פסוקי דזמרה וברכות קריאת שמע; בקול - כנוסח הציבור, בלחש - ספק. ועדיף להתפלל הכל כנוסח הציבור למעט תפילת שמונה עשרה.

שליח ציבור: נחלקו הפוסקים בתפילת הלחש של החזן; האם חייב להתפלל כנוסח הציבור, או יכול להתפלל בנוסח שלו ויתבונן בזמן תפילתו בשינויי הנוסחאות.

בזמננו: לדעת רוב פוסקי זמננו גם כיום אסור לשנות בקול מנוסח הציבור, ויש אומרים שבזמננו מותר ליחיד להתפלל כמנהגו, ורק לגבי החזן שייך איסור 'לא תתגודדו' בסדרי התפילה.

שטיבלאך: במקום שאין נוסח קבוע, כגון שטיבלאך וכדומה, מותר להתפלל כמנהגו.

קדושה: דברים שהם חובת הציבור כגון קדיש קדושה וברכו, חובה לומר כנוסח הש"ץ. ויש מקילים שיכול לומר כמנהגו בלחש. ❖

'עומק הפשט'

נייד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823 | 5047867@gmail.com

הופיע:

ניתן להשיג אוגדן

גיליונות 'עומק

הפשט' (1-135)

'מנהדרת קנול'

המחיר 30 ₪

הנושא לשבוע הבא:

גוורים פיקטיביים – יבמות דף כד:

אפשרות להנצחה; לע"נ, לרפו"ש, לישועה, וכדומה!

ניתן לשלוח - רעיונות ותיקונים, הוספות והערות, להגדיל תורה ולהאדירה.

אפשר לתרום עבור הוצאת הגיליונות בעמדות הממוחשבות של 'נדרים פלוס' ו'קהילות' ברחבי הארץ, תחת המדור 'קופות נוספות' לפי החיפוש: 'עומק הפשט'.
וכן בקו הצדקה 073-2757000 יש להקיש עבור קוד 1529.

הגיליון הוקדש:

לעילוי נשמת רבי

פנחס בן רבי יצחק

יוסף מארק זצ"ל

נלב"ע כ"ט חשוון

תשע"ז

ת.נ.צ.ב.ה.